

Agata Cabata, Violetta Rodek

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Bankowa 12, 40-007 Katowice

violetta.rodek@us.edu.pl

Nadzieja w życiu studentów – kilka drobnych uwag na temat wielkiej sprawy

Pojęcie nadziei jest trudne do zdefiniowania, zbadania, interpretacji. Józef Koziński we fragmencie przedmowy do książki *Psychologia nadziei* pisze,

przystępując do gromadzenia materiałów do tego dzieła, sądziłem, że – u kresu dalekiej podróży naukowej – uda mi się napisać pracę – małą epopeję, która będzie najbardziej ciekawa i najbardziej pożyteczna, którą czytelnicy będą czytać jednym tchem. W dużym stopniu myliłem się, jak píše dalej autor, okazało się, że zająłem się jednym z najtrudniejszych tematów, na którym nawet E. Fromm połamiał pióro¹.

Barbara Skarga nadzieję nazywa „dziwnym pojęciem”², Koziński „chimerycznym, kruchym, subiektywnym”³. Wspomniane trudności eksplikacyjne zdaje się potwierdzać Adam Bednarek, który po przebadaniu ponad 160 cytatów z polskiej literatury pięknej z ciągiem „nadzieja” ze sporym zaskoczeniem stwierdził, iż

w żadnym z przebadanych kontekstów nie ma odpowiedzi na pytanie, czym jest nadzieja, tzn. żaden przykład nie może zostać uznany za definicję w uwikłaniu – nawet definicję ‘poetycką’ czy ‘literacką’ pojęcia nadziei.

¹ J. Koziński, *Psychologia nadziei*, Warszawa 2006, s. 15.

² B. Skarga, „*Debaty o nadziei*”, „Tygodnik Powszechny” 2002, nr 21, s. 10.

³ J. Koziński, *Psychologia nadziei*, s. 12.

Świadczyć to może chyba tylko o tym, jak pisze autor, iż w przekonaniu ogółu pojęcie nadziei jest pojęciem powszechnie zrozumiałym, a tym samym nie ma potrzeby eksplikowania (w sensie Carnapowskim) tego pojęcia⁴.

Pojęcie nadziei należy do języka potocznego. W języku codziennym, według Roberta Zavallonię, przez nadzieję rozumie się całkowite, przepełnione pragnieniem oczekiwanie, mniej lub bardziej umotywowane pozytywnie, wymarzone wydarzenie⁵. Na bliskość pojęć „oczekiwanie” i „nadzieja” zwraca uwagę także Anna Murawska, autorka monografii poświęconej obecności nadziei w edukacyjnym dyskursie. Autorka pisze, że w słownikowym ujęciu dominuje tendencja rozumienia nadziei jako oczekiwania na coś wartościowego, upragnionego, słowem: pozytywnego. W takim ujęciu zatem pojęcie nadziei zawiera się w pojęciu oczekiwania, które może dotyczyć także spodziewania się stanu odczuwanego jako niekorzystny, negatywny⁶.

Z kolei Katarzyna Olbrycht pisze, iż potoczna interpretacja nadziei jest najczęściej kompilacją następujących znaczeń: nadzieja to cecha osobowości, usposobienia, łączona z optymizmem i traktowana jako cecha wrodzona; rodzaj uczucia wyższego, poddającego się wyuczaniu, wyrażającego się w przekonaniu i nastawieniu, że „wszystko dobrze się skończy”; postawa wobec świata, a przede wszystkim wobec życia, jakoś osobowa związana z poczuciem sensu; cnota teleologiczna⁷.

Biorąc pod uwagę psychologiczne ukierunkowanie wyników badań empirycznych zaprezentowanych w niniejszym opracowaniu, najbardziej adekwatne wydaje się ujęcie nadziei zaproponowane przez Kozielskiego, dla którego nadzieja jest wielowymiarową strukturą poznawczą, której centralnym składnikiem jest przekonanie, że w przyszłości człowiek otrzyma dobro (osiągnięcie ważny cel) z określonym stopniem pewności, czyli z określonym stopniem prawdopodobieństwa⁸. Definicja ta koresponduje bezpośrednio z ujęciem Charlesa R. Snydera, którego Skala Nadziei posłużyła autorkom do przeprowadzenia badań empirycznych.

⁴ A. Bednarek, *O nadziei. Próba definicji semantycznej*, [w:] *Język a kultura*, t. 2, red. J. Puzynina, J. Bartmiński, Wrocław 1991, s. 223.

⁵ R. Zavalloni, *Psychologia nadziei. Aby poczuć się zrealizowanym*, Kielce 1999, s. 9.

⁶ A. Murawska, *Edukacja jako troska o nadzieję człowieka*, Szczecin 2011, s. 71. Należy jednak od razu zaznaczyć, że Anna Murawska zaznacza jednocześnie, iż takie leksykalne wyjaśnienie relacji między tymi dwoma pojęciami nie wyczerpuje problematyki i wymaga dalszych badań. Na temat znaczenia samego pojęcia oczekiwania oraz relacji między pojęciami „oczekiwanie” i „nadzieja” zob. także A. Kasperek, *Czekając na Godota w burzliwych czasach – socjologiczny szkic o społecznej potęgze oczekiwań wobec szkoły i nie tylko*, „Studia Pedagogiczne” 2014, LVII, s. 16–18.

⁷ K. Olbrycht, *Wychowanie do nadziei*, „Pedagogia Christiana” 2000, nr 1, s. 45–46.

⁸ J. Kozielski, *Psychologia nadziei*, s. 37.

Pojęcie nadziei często ujmowane jest w aspekcie temporalnym, uwarunkowanym czasowo. W różnych okresach życia nadzieja oznacza coś innego, jak pisze Joanna Pollakówna⁹. Uwzględniając przeszłość, teraźniejszość, przyszłość, nadzieja związana jest z czasem przyszłym. „Nadzieja jest jakimś sposobem bycia nastawionym na przyszłość, i to przyszłość, która powinna być. Na tym polega ostatecznie nasycona wartościami istota nadziei”, jak w debacie o nadziei wypowiedział się Władysław Stróżewski¹⁰. Warto w tym miejscu przywołać analizy semantyczne pojęcia nadziei Bednarka, który wprowadza rozróżnienie pomiędzy posiadaniem nadziei, że coś się stanie od posiadania nadziei jako takiej. Posiadanie nadziei, że coś się stanie, oznacza pewną formę aktywności czasowo angażującej podmiot. Nie można mieć cały czas nadziei, że coś zajdzie. Natomiast posiadanie nadziei jako takiej określa raczej pewien stan, w jakim żyje człowiek, jest charakterystyką człowieka jako takiego, a nie jedynie charakterystyką określonej, z góry chwilowej formy aktywności¹¹.

W tekstach, z zakresu różnych dyscyplin naukowych, nadzieja wiązana jest m.in. z oczekiwaniem, wiarą, zaufaniem, optymizmem, pesymizmem, zwątpieniem, lękiem, rozpaczą, zdradą¹².

W analizach edukacyjnych, pedagogicznych pojęcie nadziei wiąże się z wyodrębnieniem tych treści poznawczych, emocjonalnych i wolicjonalnych, które, w ujęciu modalnym, są, mogą lub powinny być efektywnie uwzględnione w projektowaniu, realizacji, kontroli i oceny programów uczenia się, wychowania i kształcenia¹³. Analizy te bezpośrednio wskazują na powiązanie nadziei z działaniem. Dla Barbary Skargi „mieć nadzieję”, to znaczy czegoś się spodziewać; czegoś, czego chcemy, czego pragniemy, co nie jest nam obojętne, ale nie jesteśmy pewni, czy to się zdarzy, ono się zdarzyć tylko może. Etymologia zaś słowa „spodziewać” odsyła do tego, co się dzieje lub działa może. Nadzieja to dzieło, którego się spodziewamy na skutek jakiegoś działania, naszego działania. Tak pojętą nadzieję wiąże się z jakimś konkretnym celem¹⁴. Cel to pozytywnie wartościowy, przyszły stan rzeczy, słusznie ceniony i postulowany do realizacji, w definicji Woj-

⁹ Zob. J. Pollakówna, *Wiara w sens*, „Kontrapunkt”, „Magazyn Kulturalny Tygodnika Powszechnego” 1998, nr 3, s. II.

¹⁰ Tamże, s. 10.

¹¹ A. Bednarek, *O nadziei*, s. 229.

¹² Zob. np. E. Fromm, *Rewolucja nadziei*, Poznań 1996; S. Chrobak, *Podstawy pedagogiki nadziei*, Warszawa 2009; B. Suchodolski, *Pedagogika nadziei*, „Nauka Polska” 1984, nr 4, s. 3–12; W. Kojs, *Edukacyjne problemy zaufania, zwątpienia i nadziei*, [w:] *Edukacja jutra. W poszukiwaniu formuły współczesnej edukacji*, red. K. Denek i inni, Sosnowiec 2015; A. Czerw, *Optymizm. Perspektywa psychologiczna*, Gdańsk 2010.

¹³ W. Kojs, *Edukacyjne problemy zaufania, zwątpienia i nadziei*, s. 27.

¹⁴ B. Skarga, „*Debata o nadziei*”, s. 10.

ciecha Morszczyńskiego¹⁵. Działanie, w ujęciu dydaktycznym, to czynności zamierzone, świadome, systematyczne, planowe, ukierunkowane na realizację celu¹⁶. Nadzieja na powodzenie działania w dążeniu do realizacji celu urzeczywistnia się, jeżeli uwzględnimy takie elementy systemu dydaktycznego, jak: podmiot, przedmiot, środki, metody, warunki i rezultaty¹⁷. Im lepiej zaplanujemy działanie, tym bardziej zwiększamy szansę na jego powodzenie w realizacji. Działania kontrolno-oceniająco-korektywne są działaniami badawczymi, wiedzotwórczymi optymalizującymi nadzieję na skuteczną, efektywną realizację celu¹⁸. W *Strategii dobrej nadziei* Wiesław Andrukowicz waloryzację wymienia jako ostatni etap w budowaniu nadziei na lepszego człowieka i jego świat. Podnosi umiejętność oceny (samooceny) i korekty tego, co ważne i nieważne, realne i idealne, obiektywne i subiektywne, podmiotowe i przedmiotowe, wolne i konieczne¹⁹.

W naszym ujęciu pojęcie nadziei jest pojęciem nacechowanym aksjologicznie. „Aktywność w kształtowaniu nadziei, a więc przyszłości, stwarza korzystne okoliczności dla intelektualnego, emocjonalnego i wolicjonalnego rozwoju, stwarza zapotrzebowanie na wartości i tworzy wartości”²⁰. Jan Woleński, w *Zaszcłościach psychologicznych* pisze, iż nadzieja, podobnie jak wiara, jest koniecznością psychologiczną. Nadzieja kształtuje sens świata i życia. „Nie twierdzę, że tylko nadzieja usensownia świat i w jakich proporcjach w tym uczestniczy, ale nie mam wątpliwości, że ludzkie życie byłoby bezsensowne bez nadziei (wszak nawet i potocznie ‘beznadziejnie’ znaczy m.in. ‘bezsensownie’)”²¹.

Funkcje edukacyjne i pedagogiczne nadziei, jako wartości życia ludzkiego, są oczywiste²². W dalszej części opracowania zaprezentowane zostaną wyniki badań empirycznych odnoszące się do określenia poziomu nadziei wśród badanych studentów pedagogiki. W ocenie możliwości badania pomiaru nadziei autorki bliższe są poglądom głoszonym przez tradycyjnych humanistów, zgodnie z którymi dokonanie pomiaru takich zjawisk

¹⁵ W. Morszczyński, *Wartość, cel i norma w pedagogice*, [w:] *Problemy działań dydaktycznych*, red. W. Kojs, Katowice 1988, s. 63.

¹⁶ W. Kojs, *Działanie jako kategoria dydaktyczna*, Katowice 1994, s. 7.

¹⁷ Tamże, s. 43.

¹⁸ Tamże, s. 131–142.

¹⁹ W. Andrukowicz, *Strategia dobrej nadziei*, „Edukacja i Dialog” 2004, nr 5, s. 10.

²⁰ W. Kojs, *Edukacyjne problemy zaufania, zwątpienia i nadziei*, s. 34.

²¹ J. Woleński, *Zaszcłości psychologiczne*, „Kontrapunkt”, Magazyn Kulturalny Tygodnika Powszechnego 1998, nr 3, s. II.

²² Zob. W. Kojs, *Edukacyjne problemy zaufania, zwątpienia i nadziei*, s. 27.

jak szczęście, miłość czy nadzieja mija się z celem²³. Trudno nie przyznać jednak racji Kozieleckiemu, który pisze, iż

współcześni psychologowie na ogół nie są naiwni. Zdają sobie oni sobie sprawę, że dotychczasowe metody jakościowego i ilościowego pomiaru są zdecydowanie niedoskonałe. Często nie spełniają wszystkich kryteriów naukowych. Za ich pomocą trudno byłoby zmierzyć holistyczne doświadczenie nadziei, szczególnie jego „miękkie” składniki, takie jak pobudzenie wyższych emocji, jak przeżycia duchowe, jak poczucie czasu, jak możliwe procesy nieświadome. Mimo tych komplikacji, kiedyś trzeba zacząć badania²⁴.

Metodologia badań własnych

Przeprowadzone badania miały charakter diagnostyczny, opisowy. Istotą tego typu badań jest poszukiwanie i rozpoznawanie faktów, zjawisk (zdarzeń, sytuacji, właściwości ludzi), częstotliwości i natężenia ich występowania, a także ustalanie przyczyn owych zjawisk oraz ich znaczenia dla poszczególnych osób i całych grup z próbami prognozowania, które ma istotne znaczenie dla projektowania przyszłych działań wspierających, profilaktycznych lub terapeutycznych. W badaniach diagnostycznych zatem, obok opisu stanu rzeczy (deskrypcja) podejmuje się również próbę wyjaśnienia przyczyn i warunków istniejącego stanu rzeczy (eksplikacja) oraz predykcji (prognozy, przewidywania) i korekty działania²⁵. W prezentowanych badaniach przedmiotem zainteresowań uczyniono jeden z wymiarów ludzkiego doświadczenia – nadzieję. Zgodnie z powyższym w badaniach przyjęto następującą problematykę badawczą:

Jaki jest poziom nadziei studentów pedagogiki?

Jaki jest poziom czynnika nadziei – „siły” w badanej grupie studentów?

Jaki jest poziom elementu nadziei – „drogi” w grupie respondentów?

Jakie są uwarunkowania poziomu nadziei studentów związane z wiekiem?

Jakie jest znaczenie nadziei w życiu człowieka według studentów o wysokim i niskim poziomie nadziei?

Próbą uszczegółowienia problemów badawczych, na które poszukiwano odpowiedzi w prezentowanych badaniach było określenie zmiennych i wskaźników. Ze względu na przyjęty diagnostyczny, opisowy typ badań

²³ J. Kozielecki, *Psychologia nadziei*, s. 46–47.

²⁴ Tamże, s. 50.

²⁵ Zob. S. Palka, *Metodologia. Badania. Praktyka pedagogiczna*, Gdańsk 2006, s. 97–102; J. Gnitecki, *Zarys metodologii badań w pedagogice empirycznej*, Zielona Góra 1993, s. 178; tenże, *Wprowadzenie do metod badań w naukach pedagogicznych*, Poznań 2003, s. 40.

nie formułowano zmiennych zależnych, niezależnych i pośredniczących. Podjęto w nich próbę rozpoznania i opisu poziomu nadziei studentów oraz jej znaczenia według uczestników badań. Przyjęto przy tym sposób rozumienia tego terminu zaproponowany przez C.R. Snydera, według którego nadzieja jest pozytywnym stanem motywacyjnym, bazującym na interaktywnym działaniu ukierunkowanym na cele oraz strategiach prowadzących do tych celów. W tym ujęciu obecne są dwa wymiary nadziei: przekonanie o tym, że odniesie się sukces oraz przekonanie, że sukces ten zależy od własnych kompetencji. Takie rozumienie nadziei wydaje się interesujące i ważne z pedagogicznego punktu widzenia, gdyż – jak wynika z badań – wysoki poziom nadziei koreluje m.in. z osiągnięciami akademickimi²⁶. Biorąc pod uwagę, iż w badaniach diagnostycznych, obok opisu stanu rzeczy (deskrypcja) podejmuje się również próbę wyjaśnienia przyczyn i warunków istniejącego stanu rzeczy (eksplikacja) oraz predykcji (prognozy, przewidywania) i korekty działania²⁷, w podjętych badaniach uwzględniono zmienną: wiek jako różnicującą badaną populację pod względem poziomu nadziei studentów. Zabieg ten uznano za element eksploracji i wnikliwej diagnozy, a nie weryfikacji. Aby komunikatywnie opisać zmienne należy posłużyć się określonymi wartościami opisowymi, czyli wskaźnikami.

W prezentowanych badaniach:

- wskaźnikiem dla zmiennej: poziom nadziei, był wynik pomiaru tej zmiennej za pomocą czteropunktowego systemu oceny, zawartego w Skali Nadziei Snydera;
- wskaźnikami dla zmiennych: wiek były odpowiedzi studentów na pytania zawarte w końcowej części Skali Nadziei Snydera, w której osoby badane zostały poproszone o podanie kilku informacji o sobie;
- wskaźnikiem dla zmiennej: znaczenie nadziei w życiu człowieka były swobodne wypowiedzi studentów w postaci wypracowań – dokumentów intencjonalnie tworzonych.

W badaniach wykorzystano metodę skalowania²⁸ oraz metodę analizy dokumentów²⁹. Metoda skalowania polega na ocenianiu przez osobę obserwującą lub podlegającą badaniom danego obiektu ze względu na

²⁶ C.R. Snyder, J. Cheavens, S.C. Simpson, *Hope: An individual motive for social commerce*, „Group Dynamics: Theory, Research, and Practice” 1997, 1, s. 107–118; C.R. Snyder, B. Hoza, W.E. Pelham, M. Rapoff, L. Ware, M. Danovsky, *The development and validation of the children's hope scale*, „Journal of Pediatric Psychology” 1997, 22, s. 399–421.

²⁷ J. Gnitecki, *Wprowadzenie do metod badań...*, s. 40.

²⁸ Jest ona również nazywana metodą szacowania (Por. M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2005, s. 81 oraz A. Brzezińska, J. Brzeziński, *Skale szacunkowe w badaniach diagnostycznych*, [w:] *Metodologia badań psychologicznych. Wybór tekstów*, red. J. Brzeziński, Warszawa 2004, s. 233).

²⁹ M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, s. 211–241.

podane kategorie (lub kontinuum), którym przypisano odpowiednie wartości liczbowe. Osoba dokonująca skalowania musi „przełożyć” to, co obserwuje lub to, co wie o danym obiekcie na kategorie opisowe lub/i liczbowe. Dotyczy to również osób badanych, które dokonują samooceny swoich właściwości według ściśle określonych punktów skali³⁰. W prezentowanych badaniach wykorzystano Skalę Nadziei Snydera z 1991 roku. Narzędzie to służy do pomiaru poziomu nadziei rozumianej jako dążenie do odniesienia sukcesu i jest szeroko wykorzystywane do badań nad nadzieją³¹. Skala składa się z dwunastu itemów i posiada czteropunktowy system oceny, gdzie 4 oznacza „zdecydowanie tak”, 3 – „raczej tak”, 2 – „raczej nie”, 1 – „zdecydowanie nie”. Cztery pytania (2, 9, 10, 12) dotyczą elementu siły (*willpower*), kolejne cztery (1, 4, 6, 8) nawiązują do drugiego czynnika – drogi (*waypower*), a pozostałe cztery itemy (3, 5, 7, 11) są tzw. pytaniami rozpraszającymi (*distracters*), których nie bierze się pod uwagę podczas sumowania wyników. Zgodnie z punktacją osoba badana może otrzymać maksymalnie 32 punkty oraz minimum 8 punktów w skali, gdzie za każdy item dostaje się od 1 do 4 punktów. Im wyższy wynik, tym wyższy poziom nadziei. Arkusz skali zawierał instrukcję z prośbą o wybranie liczby, która najtrafniej opisuje osobę badaną i zapisanie jej w pustym miejscu z lewej strony każdego zdania³². W części końcowej skierowano do respondentów prośbę o podanie kilku danych o sobie, dotyczących płci, wieku oraz rodzaju studiów (stacjonarne / niestacjonarne). Warto dodać, że adresatami skali mogą być osoby, które ukończyły 15. rok życia, a czas przewidziany na wypełnienie testu zajmuje od 2 do 5 minut. Zastosowana w badaniach skala dobrze odpowiada potrzebom diagnostycznym poziomu nadziei, ale zarazem ukazuje poziom poszczególnych elementów nadziei, czyli: drogi (*waypower*) i siły (*willpower*).

Drugą metodą wykorzystaną w prezentowanych badaniach była metoda analizy dokumentów. Analizie i interpretacji poddano dokumenty intencjonalnie tworzone – wypracowania, czyli pisemne wypowiedzi respondentów na tematy ważne z naukowego punktu widzenia³³. W tym przypadku poproszono studentów pedagogiki o napisanie wypracowania na temat: „Znaczenie nadziei w życiu człowieka”. Założono, że sformuło-

³⁰ Zob. A. Brzezińska, J. Brzeziński, *Skale szacunkowe w badaniach diagnostycznych*, s. 234; M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, s. 81; por. T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2001, s. 107–109.

³¹ C.R. Snyder, *Hope theory: Rainbows in the mind*, „Psychological Inquiry”, 13, 4, s. 249–275.

³² Por. C.R. Snyder, C. Hairs, J.R. Anderson, S.A. Holleran, L.M. Irving, T.S. Simon, L. Yoshinobu, J. Gibb, C. Langelles, P. Harry, *The will and the ways: Development and validation of an individual-differences measure of hope*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1991, 60, s. 585.

³³ M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, s. 216.

wany w ten sposób temat, odwołujący się w sposób pośredni do osobistych doświadczeń i przeżyć osób badanych, powinien wzbudzać zainteresowanie i wyzwać naturalną potrzebę zwierzeń. Wszyscy uczestnicy badań otrzymali pisemną instrukcję, zapowiadającą wykorzystanie tworzonych dokumentów (wypracowań) w celach naukowych oraz zawierającą zapewnienie o pełnej dyskrecji i anonimowości. Dzięki zastosowaniu w badaniach metody analizy dokumentów uzyskano materiał empiryczny w postaci 240 autorskich wypracowań studentów pedagogiki. 8 osób nie zrealizowało zadania. Zgodnie z przyjętymi celami badań do analizy i oceny zakwalifikowano 24 wypowiedzi osób o niskim poziomie nadziei i 42 wypracowania napisane przez studentów charakteryzujących się wysokim poziomem nadziei. Zastosowanie klasycznych oraz nowoczesnych technik analizy dokumentów³⁴ pozwoliło na wnikliwą analizę i interpretację treści tych wypracowań pod kątem odpowiedzi na postawione w badaniach problemy badawcze.

Badania przeprowadzono w marcu 2015 roku na Wydziale Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. W badaniach – głównie ze względu na ograniczenia czasowe i materialne – zastosowano celowy dobór próby badawczej, uzyskane wyniki nie dają zatem podstaw do formułowania uogólnień na całą populację studentów. W skład grupy badawczej wchodziło 248 studentów pedagogiki (94,7% kobiet i 5,24% mężczyzn), realizujących studia zarówno w systemie stacjonarnym, jak i niestacjonarnym. Badane osoby znajdowały się w stadium wczesnej i średniej dorosłości (77,8% respondentów mieściło się w przedziale wiekowym: 19–30 lat, a 22,17% w przedziale: 31–60 lat). W badaniach chodziło o uwzględnienie możliwie dużej rozpiętości wieku, głównie ze względu na fakt, iż nadzieja podlega zmianom na przestrzeni wieku w odpowiedzi na różne zdarzenia życiowe.

W dalszej części artykułu przedstawiono uzyskane w badaniach wyniki.

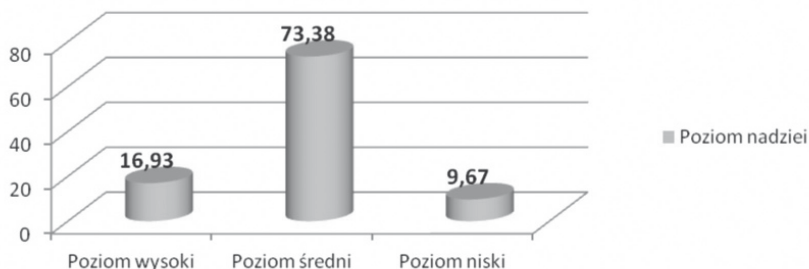
Poziom nadziei studentów pedagogiki

Nadzieja od pewnego czasu traktowana jest jako ważny czynnik pozytywnego funkcjonowania człowieka w różnych sferach życia oraz uznawana za fundamentalny stabilizator jakości życia nie tylko w odniesieniu do dalekiej i niedookreślonej przyszłości, ale mający też wpływ na to, co dzieje się tu i teraz. To od niej zależy jakość przeżyć wewnętrznych, relacji, osiągnięć zawodowych, szkolnych, percepcja siebie oraz otaczającego

³⁴ Tamże, s. 221–222 oraz W. Zaczynski, *Praca badawcza nauczyciela*, Warszawa 1995, s. 166–168.

świata. Nadzieja odgrywa kluczową rolę w tzw. wydarzeniach granicznych, do których można zaliczyć, np. śmierć bliskiej osoby, śmiertelną chorobę, utratę mienia, rozpad związku, ale także w zwykłych, codziennych wydarzeniach. Na swój sposób doświadczają jej wszyscy, bez względu na wiek, kulturę, miejsce pochodzenia, czy przynależność etniczną³⁵. W prezentowanych badaniach przedmiotem zainteresowań uczyniono między innymi poziom nadziei studentów, rozumianej jako dążenie do odniesienia sukcesu. W celu jego ustalenia skierowano do 248 studentów pedagogiki prośbę o wypełnienie arkusza Skali Nadziei Snydera. Zadaniem respondentów było ustosunkowanie się do 12 itemów za pomocą czteropunktowego systemu oceny: 4 - „zdecydowanie tak”, 3 - „raczej tak”, 2 - „raczej nie”, 1 - „zdecydowanie nie”. Podczas sumowania wyników brano pod uwagę tylko 8 itemów, dotyczących dwóch elementów nadziei: siły i drogi. Pozostałych pytań – rozpraszających – nie liczone. Zgodnie z powyższym, maksymalnie można było uzyskać 32 punkty, a minimalnie 8. Wysoki poziom nadziei mieścił się w granicach 28-32 punktów, średni poziom wyznaczał przedział: 16-28 punktów, natomiast wynik poniżej 16 punktów był rozpoznawany jako niski poziom nadziei. Na wykresie nr 1 ukazano poziom nadziei badanych studentów pedagogiki.

Wykres nr 1. Poziom nadziei studentów

Dane % dla N=248 osób uczestniczących w badaniach

Źródło: badania własne (Skala Nadziei Snydera)

Jak wynika z danych przedstawionych na powyższym wykresie, największy odsetek stanowią studenci wykazujący średni poziom nadziei (73,38% ogółu badanych), a najmniejszy – respondenci o niskim poziomie nadziei. Warto jednak zauważyć stosunkowo niewielki odsetek osób, które charak-

³⁵ O. P. Kwiatek, *Znaczenie i rozwój psychologii nadziei w ujęciu Charlesa Richarda Snydera*, „Seminare”, 2012, t. 31, s. 157.

teryzuje wysoki poziom nadziei (tylko 16,93% wszystkich uczestników badań). Jest to szczególnie niepokojące w aspekcie badań wskazujących na psychologiczne korzyści płynące z nadziei. Wysoki poziom nadziei korelował z samooceną, optymizmem i osiągnięciami akademickimi. Studenci charakteryzujący się silną nadzieją byli bardziej pewni siebie, energiczni, kreatywni, odznaczali się wyższą satysfakcją i zadowoleniem z życia³⁶. Oprócz tego badania prowadzone przez K.M. Cramera i L. Dyrkacz pokazały, że występują silne związki nadziei na sukces z przystosowaniem psychicznym. Osoby o wysokim poziomie nadziei w porównaniu z osobami o jej niskim poziomie posiadały dojrzsze cechy osobowości, a także doświadczały silniejszych emocji pozytywnych (radość, szczęście) i słabszych negatywnych (smutek, lęk)³⁷. Niski poziom nadziei u osób dorosłych związany był z objawami depresji i trudnościami w zachowaniach³⁸. Można też wskazać na rolę nadziei w formowaniu jakości życia. Nadzieja chroni przed przeżywaniem stresu i przyczynia się do poszukiwania i stosowania odpowiednich strategii radzenia sobie z problemem. Korzystnie wpływa też na osiąganie celów życiowych w wymiarach życia społecznego, związanego m.in. z nauką, pracą, sukcesami sportowymi oraz osobistego (rozwój indywidualny, zadowolenie z życia)³⁹. Odnosząc się do uzyskanych wyników badań można zatem oczekiwać, że studenci charakteryzujący się wysokim poziomem nadziei będą posiadać bardziej optymistyczny obraz siebie, traktować trudności jako wyzwania oraz koncentrować się raczej na sukcesie niż na ewentualnej porażce. Szybciej mogą też przystosować się do nowego, uczelnianego środowiska i kreatywniej w nim funkcjonować, łatwiej przezwyciężać niespodziewane trudności, a w konfrontacji z sytuacjami stresowymi okażą się bardziej stabilni i wytrzymali. Dodatkowo mogą osiągać lepsze rezultaty w nauce i sporcie, w pracy, nawiązywać lepsze relacje społeczne, rodzinne. Trudno poszukiwać przyczyn stosunkowo niewielkiego odsetka studentów o wysokim poziomie nadziei. Nie jest on bowiem czymś stałym w życiu człowieka, podlega ogólnym prawom rozwoju: wzrostowi, stabilizacji, regresji. Rozwój nadziei wykazuje silny związek z kulturą i środowiskiem, a szczególnie z najbliższym otoczeniem – rodzicami i rodziną, zwłaszcza gdy wykazują oni niski poziom

³⁶ Zob. C.R. Snyder, J. Cheavens, S.C. Simpson, *Hope: An individual motive for social commerce*, dz. cyt.; C.R. Snyder, B. Hoza, W.E. Pelham, M. Rapoff, L. Ware, M. Danovsky, *The development and validation of the children's hope scale*, dz. cyt.

³⁷ K.M. Kramer, L. Dyrkacz, *Differential prediction of maladjustment scores with the Snyder hope subscales*, „Psychological Reports”, 1998, 83, s. 1035–1041.

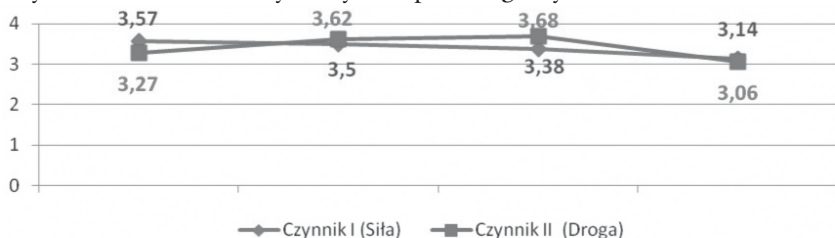
³⁸ C.R. Snyder, S.J. Lopez, Shorey H.S., *Hope theory, measurements, and applications to school psychology*, „School Psychology Quarterly”, 2003, 18, s. 122–139.

³⁹ T.C. Bailey, C.R. Snyder, *Satisfaction with life and hope: A look at age and marital status*, „Psychological Record”, 2007, 57, s. 133–140.

nadziei. W takiej sytuacji rozwijanie przez młodego człowieka strategii i siły nadziei jest wyjątkowo trudne. Na nadzieję mają wpływ także działania kognitywne, takie jak, np.: czytanie książek zawierających inspirujące historie, słuchanie muzyki dodającej otuchy, wewnętrzna pozytywna autoafirmacja oraz wizualizacja życiowych pragnień⁴⁰. Nie bez znaczenia są też życiowe, osobiste doświadczenia człowieka i wypracowane przez niego sposoby radzenia sobie w trudnych sytuacjach.

Wykorzystane w badaniach narzędzie – Skala Nadziei Snydera pozwoliło określić poziom dwóch czynników, składających się na nadzieję. Cztery itemy (2, 9, 10, 12) odnoszą się do pierwszego elementu, czyli siły (*willpower*) i cztery (1, 4, 6, 8) do drugiego czynnika – drogi (*waypower*). Element siły w teorii Snydera oznacza pewnego rodzaju energię umysłu i wiąże się z ogólną mocą ludzkiego organizmu. Czynniki ten umożliwia zarówno rozpoczęcie i utrzymanie danej działalności, jak i doprowadzenie czynności do pomyślnego zakończenia. Ma charakter wewnętrzny (motywacyjny), ale także zewnętrzny, związany z siłą organizmu (zdrowie, styl życia). Kolejny czynnik – droga, inaczej: wizja, planowanie, sposób, strategia, stanowi pewnego rodzaju zdolność umysłu do wizualizacji celów oraz generowania konkretnych strategii. Można go określić jako twórczą możliwość opracowywania planów szczegółowych i ogólnych służących realizacji poszczególnych celów. Czynniki ten jest odpowiedzialny za planowanie różnych rozwiązań, także alternatywnych. W przypadku braku powodzenia jednej opcji pozostają jeszcze inne rozwiązania (nowe ścieżki)⁴¹. Na poniższym wykresie, dla porównania obu czynników nadziei, zaprezentowano średnie arytmetyczne poszczególnych itemów skali.

Wykres nr 2. Średnie arytmetyczne poszczególnych itemów skali

Dane dla N=248 osób uczestniczących w badaniach

Źródło: badania własne (Skala Nadziei Snydera)

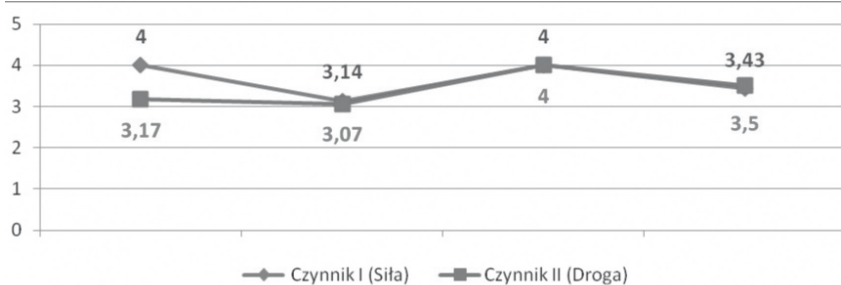
⁴⁰ Strategiom kognitywnym dużo miejsca w swoich publikacjach poświęcił C.R. Snyder (podajemy za: P. Kwiatek, *Znaczenie i rozwój psychologii nadziei*, s. 165).

⁴¹ Por. D. McDermott, C.R. Snyder, *Making hope happen*, Oakland 1999, s. 103–107.

Porównując średnie arytmetyczne itemów odnoszących się do dwóch czynników nadziei: siły oraz drogi można zauważyć podobny rozkład wyników. W badanej grupie studentów żaden czynnik nie przeważa w decydujący sposób. Oba mieszczą się w granicach 3,06 – 3,68 punktów. Najwyższe średnie arytmetyczne zanotowano przy dwóch itemach 6 i 4, związanych z czynnikiem drogi (odpowiednio: 3,68 oraz 3,62). Dotyczyły one przeświadczenia, że istnieje wiele dróg rozwiązania każdego problemu oraz własnego namysłu nad wieloma metodami załatwiania ważnych spraw życiowych. Zauważa się jednak brak pewności siebie, wiary w to, że można odnaleźć drogę prowadzącą do rozwiązania danego problemu (najniższa średnia arytmetyczna itemu 8 odnoszącego się do czynnika drogi – 3,06). Być może dlatego zaznaczają się pewne trudności w osiągnięciu założonych celów (stosunkowo niska średnia arytmetyczna itemu 12 związanego z czynnikiem siły – 3,14).

W prezentowanych badaniach za interesujące uznano również porównanie rozkładu średnich arytmetycznych itemów odnoszących się do czynników nadziei: drogi oraz siły w grupach studentów o wysokim i niskim poziomie nadziei. Dane w tym zakresie prezentują dwa kolejne wykresy nr 3 i 4.

Wykres nr 3. Średnie arytmetyczne itemów odnoszących się do dwóch czynników nadziei w grupie studentów o wysokim poziomie nadziei

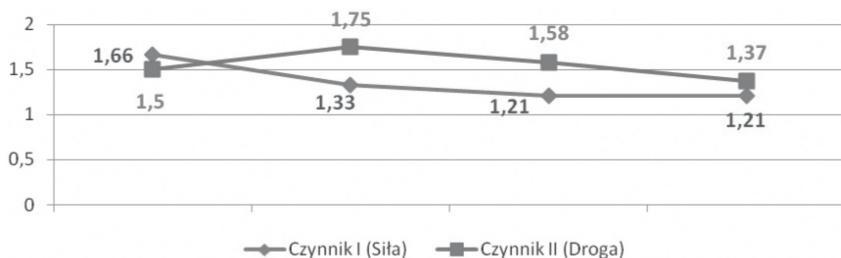
Dane dla N=42 osoby o wysokim poziomie nadziei

Źródło: badania własne (Skala Nadziei Snydera)

W grupie studentów charakteryzujących się wysokim poziomem nadziei średnie arytmetyczne mieściły się w granicach 3,07 – 4 punkty. W niewielkim stopniu zdaje się przeważać pierwszy czynnik nadziei, odnoszący się do siły. Zanotowano tu dwie najwyższe średnie arytmetyczne itemów 2 i 10, dotyczących dążenia do wybranych celów oraz pozytywnej oceny

swojego dotychczasowego życia (średnia 4). Równie wysoką średnią uzyskał item 6, związany z czynnikiem drogi: „zastanawiam się nad wieloma metodami załatwiania spraw życiowych, które są dla mnie najważniejsze” oraz nieco niższą – item 8 wskazujący na pewność siebie i wiarę, że można odnaleźć rozwiązanie danego problemu, nawet w sytuacji, która wydawałaby się bez wyjścia (średnia: 3,5).

Wykres nr 4. Średnie arytmetyczne itemów odnoszących się do dwóch czynników nadziei w grupie studentów o niskim poziomie nadziei

Dane dla N=24 osoby o niskim poziomie nadziei

Źródło: badania własne (Skala Nadziei Snydera)

Z kolei, w grupie studentów o niskim poziomie nadziei, wyraźniej zaznaczył się drugi jej czynnik – droga, z najwyższą średnią arytmetyczną itemu 4, dotyczącego przeświadczenia, że istnieje wiele dróg rozwiązania każdego problemu (1,75). Jeśli chodzi o czynnik pierwszy – siłę, tylko jeden item, związany z dążeniem do wybranych celów uzyskał nieco wyższą średnią – 1,66. Najniższe średnie zanotowano przy itemach 10 i 12, które odnosiły się do pozytywnej oceny swojego dotychczasowego życia oraz skuteczności w osiąganiu wyznaczonych celów (taka sama wartość średniej: 1,21). W badanej grupie studentów o niskim poziomie nadziei średnie arytmetyczne mieściły się w granicach 1,21 – 1,75 punktów.

Reasumując – w badanej grupie studentów wyraźnie przeważa średni poziom nadziei, stosunkowo niewiele osób charakteryzuje wysoki jej poziom. Zaobserwowano przy tym podobny rozkład średnich arytmetycznych itemów odnoszących się do dwóch czynników nadziei: siły i drogi. Różnice w tym zakresie wystąpiły jednak w grupach studentów o wysokim i niskim poziomie nadziei. W pierwszej grupie oba czynniki wydają się odgrywać podobnie znaczącą rolę, z nieznaczną przewagą czynnika siły. Szczególnie istotne okazało się dążenie do wybranych celów, pozytywna ocena dotychczasowego życia, namysł nad wieloma metodami załatwiania spraw życio-

wych oraz pewność siebie, wiara, że można zrealizować cele, odnaleźć rozwiązanie danego problemu. Wyniki te korespondują ze stwierdzeniem C.R. Snydera, że być człowiekiem nadziei oznacza dysponowanie wielką energią mentalną (siłą), ale również posiadanie zdolności planowania i tworzenia nowych rozwiązań (droga) wraz z określeniem zadań (cele)⁴². W grupie studentów charakteryzujących się niskim poziomem nadziei zaznaczyła się natomiast przewaga czynnika drogi. Wprawdzie osoby badane mają świadomość tego, że istnieje wiele dróg rozwiązania danego problemu, starają się dążyć do wybranych celów, to jednak wyraźnie brakuje im mocy (siły), aby zrealizować swoje plany. Szczególnie nisko respondenci z tej grupy ocenili własną skuteczność działania oraz swoje dotychczasowe doświadczenia życiowe. Zgodnie z koncepcją C.R. Snydera siła jest odpowiedzialna nie tylko za rozpoczęcie lub utrzymanie danej aktywności, ale też za doprowadzenie czynności do pomyślnego zakończenia⁴³.

Nadzieja – o czym wcześniej wspomniano – podlega zmianom na przestrzeni życia jednostki, w zależności od różnych wydarzeń, doświadczeń. W kolejnej części artykułu próbowano ustalić, w jaki sposób wiek osób badanych jest zmienną różnicującą poziom nadziei studentów.

Poziom nadziei studentów a wiek osób badanych

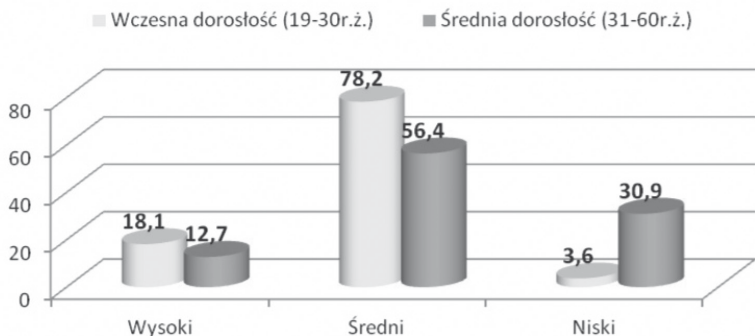
W badaniach uczestniczyli studenci studiów stacjonarnych i niestacjonarnych, znajdujący się w stadium wczesnej i średniej dorosłości⁴⁴. Aby ustalić, czy wiek jest zmienną różnicującą poziom nadziei osób badanych, na poniższym wykresie przedstawiono poziom nadziei respondentów w dwóch grupach wiekowych: 19–30 lat (wczesna dorosłość) oraz 31–60 lat (średnia dorosłość).

⁴² Zob. np. C.R. Snyder, *The psychology of hope. You can get there from here*, New York 1994, s. 29–43.

⁴³ Zob. C.R. Snyder, L.K. Rand, D.R. Sigmon, *Hope theory: A member of the positive psychology family*, [w:] *Handbook of positive psychology*, red. C.R. Snyder, S.J. Lopez, New York 2002, s. 258.

⁴⁴ Dorosłość jest najdłuższym okresem w życiu człowieka, obejmującym kilkadziesiąt lat i rozciągającym się między dorastaniem, a starością. Rozległość i granice tego okresu w znacznym stopniu zależą od czynników biologicznych, demograficznych i socjokulturowych, warunkujących długość życia i tempo procesów starzenia oraz regulacji prawnych, dotyczących na przykład wieku emerytalnego. W naszym kręgu kulturowym zwykło się przyjmować, że dorosłość rozciąga się pomiędzy 20–25. a 65–85. rokiem życia, dzieląc się na trzy okresy: wczesną, średnią i późną dorosłość. (P. Oleś, *Psychologia człowieka dorosłego*, Warszawa, PWN, 2011, s. 15). W literaturze przedmiotu występują przy tym różne klasyfikacje wieku dorosłego: np. H. Bee sytuuje wczesną dorosłość w okresie między 20. a 40. rokiem życia, średnią między 40. a 60., natomiast późną – powyżej 60. roku życia. (H. Bee, *Psychologia rozwoju człowieka*, przeł. A. Wojciechowski, Poznań, 2004). Według innego podziału, wczesna dorosłość to czas między 18–20. a 30–35. rokiem życia, środkowa między 30–35., a 60–65. i późna – powyżej 60–65. roku życia. (A. I. Brzezińska, K. Appelt, B. Ziółkowska, *Psychologia rozwoju człowieka*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 2, red. J. Strelau, Gdańsk 2000, s. 95–292).

Wykres nr 5. Poziom nadziei studentów ze względu na wiek uczestników badań

Dane % dla N=193 studentów w okresie wczesnej dorosłości (19-30 r.ż.) oraz dla N=55 respondentów w okresie średniej dorosłości (31-60 r.ż.)

Źródło: badania własne (Skala Nadziei Snydera)

Na podstawie danych zamieszczonych na wykresie nr 5 można zauważyć pewne różnice w uzyskanych wynikach. Wprawdzie w obu grupach dominuje średni poziom nadziei, to większy odsetek studentów mieszczących się w stadium wczesnej dorosłości charakteryzuje wysoki poziom nadziei i zdecydowanie mniejszy odsetek – niski jej poziom. Inny rozkład wyników zanotowano w grupie osób znajdujących się w stadium średniej dorosłości. Aż 30,9 % respondentów w wieku od 31 do 60 lat wykazuje niski poziom nadziei i tylko 12,7 % – wysoki jej poziom. Poziom nadziei okazał się wyższy w grupie osób młodszych, będących w stadium wczesnej dorosłości, wydaje się zatem, że wiek może być zmienną różnicującą poziom nadziei studentów⁴⁵. Ze względu na specyfikę stadium wczesnej dorosłości jako okresu intensywnego nabywania kompetencji zawodowych, rodzinnych i społecznych wysoki poziom nadziei wydaje się odgrywać szczególnie ważną rolę w życiu człowieka. Młodzi dorośli zorientowani są przede wszystkim na przyszłość: ustalają poziom aspiracji, określają cele życiowe. Rozpoczynają intensywną pracę nad realizacją celów bieżących oraz celów potrzebnych z punktu widzenia przygotowań do przyszłości (kształcenie, zdobywanie i poszerzanie kompetencji, nabieranie wprawy w rolach rodzinnych), poszukując przy tym relacji dostarczających informacji, wzorców życia,

⁴⁵ Zmienna wieku okazała się istotna statystycznie również w innych badaniach nadziei. Zob. np. D. Krok, *Nadzieja jako predyktor wymiarów dobrostanu psychicznego*, „Polskie Forum Psychologiczne”, 2013, t. 18, nr 2, s. 157–172.

potrzebnych kontaktów. We wczesnej dorosłości ważne jest zdobywanie pozycji, umacnianie siebie i rywalizacja o wpływy, pracę, czy prestiż. Dla tego okresu typowy jest też motyw intymności, związany z nawiązywaniem bliskich więzi, łączeniem się w pary, zawieraniem związków małżeńskich i prokreacją⁴⁶. Nadzieja jako stan motywacyjny ułatwia osiąganie celów, podejmowanie skomplikowanych działań oraz funkcjonowanie psychiczne w codziennych sytuacjach. Osoby charakteryzujące się silnym przekonaniem o możliwościach osiągnięcia sukcesu w swoim życiu i osiągnięcia zamierzonych celów będą szczęśliwsze i bardziej zadowolone. Wysoki poziom nadziei wiąże się też z możliwościami odnalezienia sensu życia, rozwojem niezależności, efektywnym realizowaniem własnego potencjału w świecie oraz lepszymi relacjami z innymi. Nadzieja na sukces wykazuje silny związek z wewnętrzną autonomią, osobistym rozwojem, akceptacją siebie⁴⁷. Wszystkie te właściwości są istotne także w wieku średnim, który kojarzy się najczęściej z samorealizacją, poszerzaniem osobistych możliwości w zakresie radzenia sobie z wyzwaniami i stresem, umiejętności interpersonalnych i ogólnie pojętej dojrzałości społecznej⁴⁸. Dlatego też uzyskane w badaniach wyniki – wysoki odsetek osób w wieku średnim, które charakteryzuje niski poziom nadziei, mogą budzić pewien niepokój. Problem ten wymaga jednak szerszego rozpoznania na gruncie badań o charakterze ilościowo – jakościowym.

Znaczenie nadziei w życiu człowieka – analiza wypowiedzi studentów

Swobodne wypowiedzi studentów korespondują bezpośrednio z tymi ujęciami definicyjnymi, interpretacyjnymi, jakie zaprezentowano w analizach teoretycznych niniejszego opracowania. Najczęściej w wypowiedziach studenci wiązali nadzieję z działaniem, z konsekwencją w realizacji celów, wyznaczaniem nowych celów: „Dzięki niej człowiek wytrwale dąży do realizacji celów, nie poddaje się, walczy do końca o zamierzony efekt”⁴⁹; „Jest podstawą dla ustalania nowych celów i ich realizacji. Pomaga ustalać nowe cele w życiu”, np. w zakresie poprawy czegoś w przyszłości, polepszenia warunków życia, wyników w szkole, wyznaczaniu celów samorozwojowych. Sporadycznie pojawiły się wypowiedzi mówiące o konstruktywnym działaniu,

⁴⁶ P. Oleś, *Psychologia człowieka*, s. 59–60. Por. zadania rozwojowe dla stadium wczesnej dorosłości w ujęciu R. Havighursta (zob. M. Przetacznik-Gierowska, *Zasady i prawidłowości psychicznego rozwoju człowieka*, [w:] M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, *Psychologia rozwoju człowieka. Zagadnienia ogólne*. Warszawa 2005, s. 68).

⁴⁷ Por. D. Krok, *Nadzieja jako predyktor wymiarów dobrostanu psychicznego*, s. 168–169.

⁴⁸ P. Oleś, *Psychologia człowieka*, s. 60.

⁴⁹ Jako przykłady podawano te wypowiedzi studentów, które uznano za charakterystyczne dla pewnej grupy, kategorii wypowiedzi.

analizie sytuacji działaniowej: „*Aby nadzieja miała siłę sprawczą musi być poparta konkretnym, konstruktywnym działaniem, analizą sytuacji*”.

Kolejna grupa wypowiedzi koncentrowała się wokół nadziei jako cechy osobowości, usposobienia, łączonej z optymizmem: „*Dzięki niej człowiek optymistycznie patrzy w przyszłość*”; „*Daje radość, chęć do życia, pozytywne myślenie, dodaje otuchy*”, „*Pomaga wierzyć w poprawę losu, lepsze jutro*”. Inne wypowiedzi charakterystyczne dla tej grupy, to: *Nadzieja zapobiega załamaniom psychicznym, depresjom*; „*Nadzieja obniża poziom stresu*”; „*Buduje pozytywną samoocenę*”; „*Pomaga radzić sobie z problemami dnia codziennego*”; „*Pomaga przetrwać trudne, kryzysowe sytuacje, życiowe tragedie*”; „*Jest ratunkiem dla osób w trudnych sytuacjach*”; „*Jest siłą, dzięki której człowiek walczy i nie poddaje się*”. Część osób (wśród 42 osób 9) wiązało nadzieję z oczekiwaniem na wymarzone wydarzenie: „*Wiążę nadzieję z marzeniami, ‘cichymi’ życzeniami, co do jutra*”; „*Nadzieja jest niezbędna, aby człowiek marzył*”. Dla sporej grupy studentów nadzieja to konieczność psychologiczna, kształtująca sens życia: „*Nadzieja nadaje perspektywę sensu naszym działaniom, nadaje życiu sens*”; „*Daje motywację do życia*”, „*Jest czymś, co utrzymuje nas przy życiu*”; „*Poprawia jakość naszego życia. Życie staje się bardziej ‘kolorowe’ ciekawsze, bardziej wartościowe*”. Ponadto w tej grupie wypowiedzi na uwagę zasługują pojedyncze głosy studentów o wysokim poziomie nadziei, którzy pisali: *Nadzieję ma każdy w różnym stopniu. To wręcz ludzi, bezwarunkowy odruch*; „*Nadzieja daje możliwości funkcjonowania w dzisiejszym społeczeństwie*”.

Z punktu widzenia formalnego wypowiedzi studentów o niskim poziomie nadziei były krótsze, bardziej powierzchowne, ogólnikowe. Brakowało w nich odwołań do własnego doświadczenia, własnego życia, w przeciwieństwie do wypowiedzi osób o wysokim poziomie nadziei, które bardzo często odwoływały się do własnych doświadczeń. Wypowiedzi osób o wysokim poziomie nadziei były bardziej rozbudowane, niektóre zajmowały po dwie, trzy strony formatu A4, gdy z kolei niektóre z wypracowań studentów o niskim poziomie nadziei zamykały się w dwóch, trzech zdaniach.

Zaprezentowane przez autorki opracowanie zawiera kilka drobnych uwag, jak zaznaczono w tytule artykułu, na temat nadziei w życiu studentów. Uważamy jednak, iż podjęty temat jest ważny i wymagałby dalszych badań.

Agata Cabała, Violetta Rodek

Hope in the life of students – a few minor remarks on a major issue

What has been presented in the article are the results of some theoretical and empirical analyses of the notion of hope. Due attention is drawn to the difficulties associated with defining and the empirical research into hope. To a large extent, these difficulties result from the interdisciplinary location of the research object. In educational (pedagogical) analyses, hope is interrelated with acting. In the presentation of the results, the following questions have been answered: *What is the level of hope of pedagogy students? What are the age-related determinants of the level of students' hope? What is the significance of hope in human life according to students with a high and low level of hope?* The studies were conducted in March 2015 among 248 pedagogy students of the Faculty of Pedagogy and Psychology of the University of Silesia in Katowice. The research was done with the application of the method of scaling (Snyder's Hope Scale) and of the document analysis – of intentionally created documents, students' responses on the topic *The significance of hope in human life*.

Key words: hope, life of students

Słowa kluczowe: nadzieja życie studentów